

УДК 331(477)(043.3)

Цыганюк А. В., Музиченко А. С.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ТА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено динаміку розвитку основних соціально-економічних складових людського розвитку та рівня життя населення, насамперед ступеня соціальної підтримки, оцінено вплив її характеристик на макроекономічні показники та показники державного бюджету. З одного боку, покращання якості життя шляхом підвищення ефективності використання людського потенціалу є стратегічною метою соціально-економічного розвитку, а з другого – воно являє собою вагомий чинник забезпечення економічного зростання. Основну увагу приділено таким структурним складовим людського потенціалу, як трудовий та освітньо-професійний, демографічний потенціал, оцінювання обсягів та збільшення інвестицій за ними. Ці питання мають переважно стратегічний характер і спрямовані на прискорення соціально-економічного розвитку в середньо- та довгостроковій перспективі. З усіх видів інвестицій у людський капітал найважливішими на теперішньому етапі є вкладення в охорону здоров'я, загальну та фахову освіту (включаючи постійне професійне навчання на виробництві), науку. У результаті аналізу виявлено наявні диспропорції та сформульовано основні проблеми, які негативно вплинули на соціальну сферу. Однією з головних перепон у підвищенні ефективності використання людського потенціалу є недостатня системна ув'язка між його окремими компонентами, передусім між системою соціального захисту й трудовим, демографічним та освітньо-професійним потенціалами, економічними важелями розвитку. З'ясовано, що слід підвищувати наукову обґрунтованість управлінських рішень стосовно розвитку системи соціального захисту населення як елемента людського потенціалу, враховуючи її вплив на якість життя населення, рівень бідності в країні, економічний розвиток та показники державного бюджету.

Ключові слова: людський розвиток, соціальна підтримка, ефективність, середній клас, доходи населення, освіта, охорона здоров'я.

Рис. 4, Табл. 3, Літ. 14.

Цыганюк А. В., Музыченко А. С.

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Исследована динамика развития основных социально-экономических составляющих человеческого развития и уровня жизни населения, в первую очередь степени социальной поддержки, сделаны оценки воздействия ее характеристик на макроэкономические показатели и показатели государственного бюджета. С одной стороны, улучшение качества жизни путем повышения эффективности использования человеческого потенциала – это стратегическая цель социально-экономического развития, а с другой – оно является весомым фактором обеспечения экономического роста. Основное внимание уделено таким структурным составляющим человеческого потенциала, как трудовой и образовательно-профессиональный, демографический потенциал, оценка объемов и увеличение инвестиций по ним. Эти вопросы носят преимущественно стратегический характер и направлены на ускорение социально-экономического развития в средне- и долгосрочной перспективе. Из всех видов инвестиций в человеческий капитал важнейши-

© Цыганюк А. В., Музиченко А. С. 2015

ми на нинішньому етапі являються вложения в здравоохранение, общее и специальное образование (включая постоянное профессиональное обучение на производстве), науку. В результате анализа выявлены существующие диспропорции и сформулированы основные проблемы, негативно повлиявшие на социальную сферу. Одну из главных преград в повышении эффективности использования человеческого потенциала составляет недостаточная системная увязка между его отдельными компонентами, в первую очередь, между системой социальной защиты и трудовым, демографическим и образовательно-профессиональным потенциалами, экономическими рычагами развития. Выяснено, что следует повышать научную обоснованность управленческих решений по развитию системы социальной защиты населения как элемента человеческого потенциала, исходя из ее влияния на уровень жизни населения, уровень бедности в стране, экономическое развитие и показатели государственного бюджета.

Ключевые слова: человеческое развитие, социальная поддержка, эффективность, средний класс, доходы населения, образование, здравоохранение.

Alla Tsyhanyuk, Anatoly Muzichenko

HUMAN DEVELOPMENT AND STANDARD OF LIVING IN UKRAINE

The development dynamics of basic social and economic components of human development and living standards is examined in the article. First of all the level of social support and assessment of impact of its characteristics on macroeconomic indicators and indicators of the state budget are considered. On the one hand, improving the life quality through the increasing effectiveness of use of human potential is a strategic goal of socio-economic development. On the other hand, increasing effectiveness of use of human potential is the most important factor of fostering the economic growth. The main attention is paid to such components of human potential as a labor and educational and professional potential, demographic potential and assessment of volume and increase in investments by the structural components. Such issues are mostly strategic in nature and aimed at ensuring the acceleration of socio-economic development in the medium and long term. Among all the types of investment in human capital, investments to the healthcare, general and specialized education (including lifelong professional education in the workplace) and science are the most important at this stage of development. Based on the analysis of the data, existing imbalances are revealed and the basic problems which adversely affected the social sphere are formulated. Conducted analysis reveals that one of the main obstacles to improve the effectiveness of use of human potential is the lack of systemic linkage between its separate components, primarily between the system of social protection and labor, demographic, educational and professional potential, and economic levers of development. The article is aimed to advance scientific validity of management decisions on the development of the social protection system, as a part of human potential, based on its effects on living standards, poverty in the country, economic development and performance of the state budget.

Key words: human development, social support, effectiveness, middle class, income of the population, education, healthcare.

JEL classification: E24, H51, H52, H53, O15.

Дослідження проблем розвитку людського капіталу в Україні за умов перехідної економіки набуває особливої актуальності з таких причин: по-перше, загальносвітові тенденції підвищення його ролі в економічному зростанні, забезпеченні конкурентоспроможності як окремих підприємств, так і країни загалом; по-друге, наслідки соціально-економічної кризи в нашій країні, що спричинила розвиток негативних тенденцій у відтворенні життя

людей і використанні їхніх продуктивних сил; по-третє, збройний конфлікт на сході України, структурні зміни, посилення конкуренції на ринку праці, зумовлене внутрішньою міграцією, тощо.

У розвинутих країнах теорія людського капіталу не лише набула загального визнання, а й сприяла потужним інвестиціям в економіку людини, стала економічним підґрунтям концепції людського розвитку.

Згадану теорію з XIX ст. досліджували такі відомі економісти-теоретики, як К. Маркс [1], Дж. С. Мілль [2], В. Петті [3], А. Сміт [4], Й. Шумпетер [5], котрі включали розвинені корисні здібності людини в поняття основного капіталу. Не припинялася дискусія про необхідність і доцільність трактування самої людини та її здібностей як своєрідного основного капіталу.

Значний внесок у дослідження актуальних аспектів проблем людського капіталу зробили вітчизняні вчені: А. В. Гольда [6], Т. І. Єфименко [7; 8], Т. М. Кир'ян [9], О. Б. Кіреєва [10], Е. М. Лібанова [11], О. Г. Осауленко [12], Ю. Д. Радіонов [13].

У сучасному економічному зростанні людський фактор є визначальним. За висновками експертів ООН на підставі вивчення досвіду 192 країн світу, таке зростання на 64 % обумовлене людським і соціальним потенціалом, тоді як природними ресурсами – на 20 %, а наявністю капіталу – лише на 16 % [11].

Результати досліджень американських вчених свідчать, що при 10-відсотковому зростанні рівня освіти продуктивність праці підвищується на 8,6 %, тоді як за такого самого збільшення основних фондів – лише на 3,4 %. Як наслідок, людський капітал на початок XXI ст. становив 72,1 % національного багатства США [14].

Це означає, що покращання якості життя шляхом ефективного використання людського потенціалу, з одного боку, є стратегічною метою соціально-економічного розвитку, а з другого – таке підвищення являє собою найважливіший чинник забезпечення економічного зростання.

Мета статті – дослідження тенденцій розвитку процесу формування основних видів людського капіталу в Україні в сучасних умовах.

Головними завданнями внутрішньої політики держави протягом 2009–2013 рр. було визначено розв'язання соціальних проблем, пов'язаних із підвищенням життєвого рівня, подоланням бідності, забезпеченням соціальних гарантій, покращанням здоров'я населення та якості життя.

У 2009 р. глобальна фінансово-економічна криза, поєднана з внутрішніми політико-правовими суперечностями, спадом економіки, зростанням цін призвела до зниження рівня життя громадян України, проте вже у 2010–2013 рр. вдалося стабілізувати ситуацію, про що свідчать відповідні показники: ВВП на одну особу, наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, рівень безробіття тощо (табл. 1).

Головну роль у забезпеченні перерозподілу доходів, як і раніше, відігравав бюджет, виконуючи функції підтримання сприятливого соціального клімату в державі, здійснення соціального захисту населення, соціального забезпечення найуразливіших верств населення, зменшення майнового розшарування громадян.

Таблиця 1

Динаміка основних соціально-економічних показників, що характеризують рівень життя в Україні

Рік	ВВП на одну особу, % до попереднього року	Найвищий дохід у розрахунку на одну особу, грн	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	Середньомісячна заробітна плата, % до попереднього року	Очікувана тривалість життя при народженні, років
2009	85,6	14 372,8	8,8	90,8	69,3
2010	104,6	18 485,6	8,1	110,2	70,4
2011	105,6	21 637,9	7,9	108,7	71,0
2012	100,6	25 206,4	7,5	114,4	71,2
2013	100,0	26 167,3	7,2	108,4	71,4

Складено за офіційними даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Зростанню важливості бюджету в соціальних процесах сприяло і формування нового бюджетного механізму фінансування та регулювання розвитку освіти, охорони здоров'я, духовного й фізичного розвитку. Про це свідчить збільшення бюджетного фінансування соціальних видатків (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка фінансування основних соціальних виплат зі зведеного бюджету України (за економічною класифікацією видатків бюджету)

Рік	Всього видатки бюджету, млрд грн	У тому числі							
		Оплата праці з нарахуваннями		Поточні трансферти населенню		Разом соціальні виплати		Капітальні видатки	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2009	307,4	105,9	34,4	75,9	24,7	181,8	59,1	20,1	6,5
2010	377,8	123,6	32,7	100,2	26,5	223,8	59,2	30,7	8,1
2011	416,9	135,1	32,4	100,6	24,1	235,7	56,5	41,9	10,1
2012	492,5	157,5	31,9	119,0	24,2	276,5	56,1	40,7	8,3
2013	505,8	167,8	33,2	139,5	27,6	307,3	60,8	14,2	2,8

Складено за статистичними збірниками "Бюджет України" за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua>; Звітами про виконання зведеного бюджету України за 2009–2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/180227>.

У структурі видатків зведеного бюджету України в розрізі економічної класифікації найбільшу частку мають соціальні виплати (оплата праці з нарахуваннями на неї та поточні трансферти населенню), які у 2009, 2010 та 2013 рр. сягали, відповідно 59,1, 59,2 та 60,8 %. Водночас у 2009 та 2013 рр. відбулося різке зниження частки капітальних вкладень.

Позитивна динаміка бюджетного фінансування соціально-культурної сфери (табл. 3), а саме істотне збільшення видатків на освіту (з 66,8 млрд у 2009 р. до 105,5 млрд грн у 2013 р.), охорону здоров'я (з 36,6 млрд у 2009 р.

до 61,6 млрд грн у 2013 р.), а також на духовний і фізичний розвиток (з 8,3 млрд у 2009 р. до 13,7 млрд грн у 2013 р.) не розв'язує всіх проблем, оскільки зберігається доволі великий розрив між обсягами бюджетних видатків і потребами соціальної сфери.

Таблиця 3

**Динаміка видатків зведеного бюджету України
на соціально-культурну сферу та соціальний захист населення**

Рік	Всього видатки бюджету, млрд грн	У тому числі									
		Освіта		Охорона здоров'я		Духовний і фізичний розвиток		Соціальний захист і соціальне забезпечення		Всього, на соціальний захист і соціально-культурну сферу	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2009	307,4	66,8	21,7	36,6	11,9	8,3	2,7	78,8	25,6	190,5	62,0
2010	377,8	79,8	21,1	44,8	11,9	11,5	3,0	104,5	27,7	240,6	63,7
2011	416,9	86,3	20,8	49,0	11,8	10,7	2,3	105,4	25,3	251,4	60,3
2012	492,5	101,6	20,6	58,5	11,9	13,6	2,8	125,3	25,4	299,0	60,7
2013	505,8	105,5	20,9	61,6	12,2	13,7	2,7	145,1	28,7	325,9	64,5

Складено за статистичними збірниками "Бюджет України" за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua> та Звіту про виконання зведеного бюджету України за 2009–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/180227>.

У 2013 р. поступово зростала динаміка індексу людського розвитку, основними складовими якого є середня очікувана тривалість життя при народженні, індекс освіти та рівень життя, оцінений через ВВП на одну особу при паритеті купівельної спроможності (ПКС) в доларах США (до 0,740 у 2012 р.).

Проте у 2013 р. індекс людського розвитку знизився до 0,734, що відповідало 83-му місцю в рейтингу (у 2012 р. – 78-ме місце). Україна зберегла позиції серед країн із високим рівнем розвитку, хоча показники тривалості життя та рівня доходів на одну особу залишалися низькими. Зокрема, ВВП на одну особу за 1990–2013 рр. зменшився на 24,2 %, середня тривалість життя населення становить тільки 71,4 року.

Зайнятість населення у віці 15–70 років протягом 2009–2013 рр. коливалася в межах 57,7–60,3 %, а працездатного віку – 64,7–67,4 %. Найвищого рівня зайнятості як названої вікової групи, так і працездатного населення було досягнуто у 2013 р. (рис. 1), що свідчить про позитивні зрушення. Це частково підтверджує і показник рівня безробіття, який серед населення вікової групи 15–70 років знизився за аналізований період з 10,6 до 7,2 %, а серед працездатного населення – з 11,4 до 7,7 %. Погіршення ситуації на ринку праці було спричинене як впливом світової фінансово-економічної кризи, так і відсутністю єдиної стратегії розвитку суспільства, надмірною заполітизованістю бюджетних процесів, зменшенням реальної відповідальності посадових осіб за прийняті рішення, що в комплексі призводило до неефективного використання бюджетних та інших ресурсів держави.

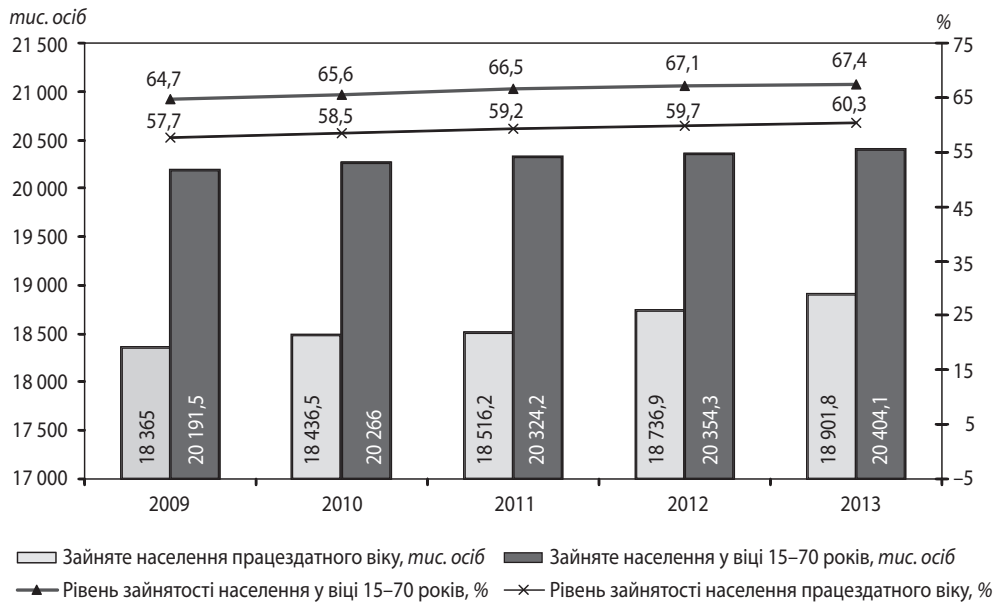

Рис. 1. Динаміка зайнятості населення України

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Найпроблемнішими регіонами, в яких рівень безробіття населення працездатного віку у 2009–2013 рр. перевищував 10 %, були: Рівненська (2009 р. – 13,6 %, 2013 р. – 10,3 %), Чернігівська (2009 р. – 12,6 %, 2013 р. – 10,3 %), Тернопільська (2009 р. – 12,4 %, 2013 р. – 10,3 %), Сумська (2009 р. – 12,4 %, 2013 р. – 8,5 %) та Житомирська (2009 р. – 12,0 %, 2013 р. – 10,2 %) області. Тільки в Сумській області рівень безробіття знизився до менше ніж 10 %.

До головних причин безробіття належать: брак робочих місць, відсутність умов для малого і середнього підприємництва, низька заробітна плата й невідповідність системи підготовки фахівців потребам ринку праці.

Мінімальна заробітна плата тільки у 2009 р. досягла рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У 2013 р. цей показник в Україні становив 3265 грн, однак у більшості регіонів він менший за середньомісячний рівень у країні. Серед регіонів у 2013 р. показник середньомісячної заробітної плати був вищим, ніж загалом по країні, тільки у м. Києві (5007 грн), Донецькій (3755), Київській (3351), Луганській (3337) та Дніпропетровській (3336 грн) областях, а частка зайнятих у цих регіонах становила лише 32,7 % зайнятого населення України. У решті областях зазначений показник був нижчим, до того ж у Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій, Закарпатській, Херсонській та Житомирській областях він був більшим на 700 грн.

Незважаючи на збільшення мінімальної заробітної плати, від розміру якої безпосередньо залежить і середньомісячна заробітна плата, удосконалення тарифної системи оплати праці, поліпшення пенсійного забезпечення, посилення соціального захисту громадян, не забезпечується достатній рівень життя більшості населення України.

Антикризові заходи, ужиті у сфері соціальної політики, переважно були компенсаційними, тобто спрямованими на пом'якшення негативних наслідків. Практично не передбачалося дій, які б забезпечували системні інституційні зміни. Це зумовлено загальною відсутністю системних інструментів проведення як соціальної, так і економічної політики.

Забезпечене більшою мірою адміністративними, а не економічними важелями динамічне підвищення заробітної плати (яке суттєво перевищувало зростання економіки) призвело до формування значних диспропорцій:

1. Збільшення розриву між динамікою винагороди за працю та темпами зростання її продуктивності. Номінальне підвищення заробітної плати темпами, швидшими за динаміку продуктивності праці, з часом втратило стимулюючий матеріальний ефект у зв'язку з прискоренням інфляційних процесів.

2. Формування неефективного первинного розподілу доходів в економіці, коли скорочення частки валового прибутку та змішаного доходу відбувалося за рахунок збільшення частки оплати праці.

Замість стимулювання пропорційного зростання доходів усіх суб'єктів економічної діяльності на загальнонаціональному рівні створювались умови для простого перерозподілу обмежених ресурсів від корпоративного сектору до держави (бюджету) і населення (рис. 2).

Зазначені диспропорції розподілу ВВП знижували ефективність отриманого доходу в економіці загалом. Оскільки постійне посилення навантаження на підприємців унаслідок підвищення рівня мінімальної заробітної плати

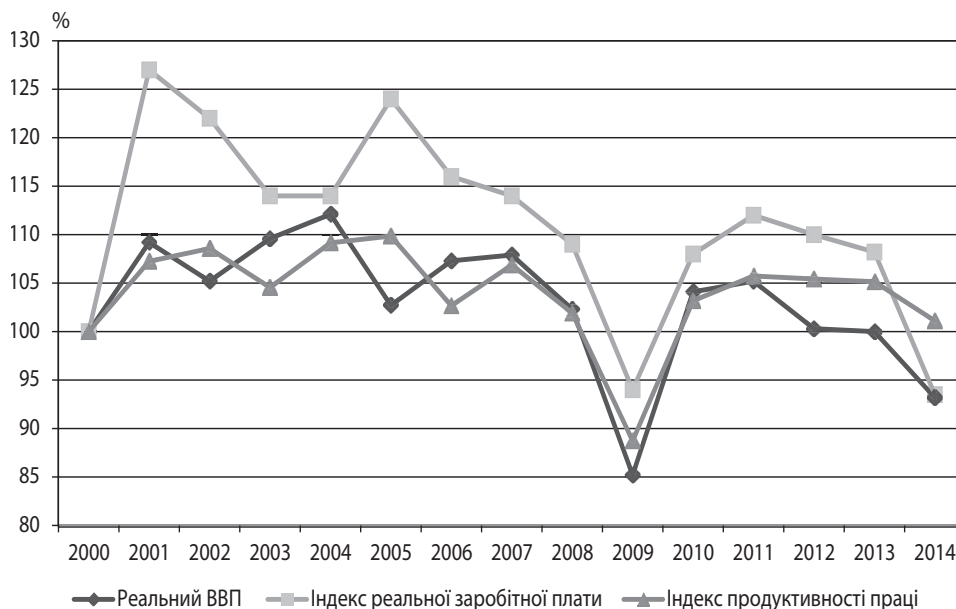

Рис. 2. Динаміка індексів реального зростання показників ВВП, заробітної плати та продуктивності праці

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

(не пов'язане з продуктивністю праці) істотно обмежувало можливості суб'єктів господарювання здійснювати інвестиційні вкладення, це негативно вплинуло на процес оновлення та модернізації виробництва в умовах загострення конкурентної боротьби.

Насамперед, у країнах Європейського Союзу аналіз структури ВВП за доходами свідчить про започаткування з 2001 р. сталої тенденції до скорочення частки оплати праці, насамперед, на користь збільшення частки валового прибутку та змішаного доходу через необхідність створення умов для підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейських товарів і послуг. В Україні спостерігалася протилежна тенденція, а саме нарощування частки оплати праці найманих працівників при скороченні частки валового прибутку та змішаного доходу.

3. Формування неефективного вторинного розподілу доходів у економіці, коли загальне збільшення рівня доходів населення України перевищувало зростання ВВП. З 2005 по 2013 р. доходи населення невпинно підвищувалися й у 2013 р. перевершили обсяг ВВП значно більше, ніж у 2001–2004 рр. (80 %).

4. Збереження значного розриву між рівнями середньої заробітної плати за видами економічної діяльності. Так, у видах діяльності з найнижчим рівнем в оплаті праці (рибальство, рибництво, сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги, охорона здоров'я та соціальна допомога, тимчасове розміщення й організація харчування, а також поштова та кур'єрська діяльність) середня заробітна плата у 2013 р. становила лише 58,7–72,5 % середньої по Україні, що свідчить про певні позитивні зміни, але незначні порівняно з докризовим 2007 р. (53,3–64,5 % відповідно). Найвищий рівень заробітної плати сформувався в діяльності авіаційного транспорту (316,7 % середнього по Україні у 2013 р. порівняно з 201,1 % у 2007 р.) та у фінансовій діяльності (192,2 % порівняно з 205 % відповідно). Таким чином, істотна диференціація розмірів цього показника за видами економічної діяльності вкотре підтвердила наявність першої диспропорції. Ситуація, коли рівень заробітної плати не завжди залежить від кваліфікації працівників, знівелювала зусилля уряду, спрямовані на підвищення продуктивності економіки.

5. Зростання видатків на соціально-культурну сферу, соціальний захист і соціальне забезпечення населення збільшувалися синхронно з показниками ВВП (рис. 3).

Наведена динаміка свідчить про відсутність цілісного й послідовного підходу до управління бюджетними коштами з огляду на сучасні стратегічні виклики. Спостерігається ставлення до бюджету як до механізму досягнення короткотермінових політичних цілей, які нерідко не відповідають можливостям української економіки. Істотне збільшення трансфертів населенню (оплата пільг, допомога інвалідам, сім'ям з дітьми, багатодітним сім'ям, стипендії, пенсії, путівки на оздоровлення тощо) послаблює мотивацію працездатних осіб до одержання гідної заробітної плати. Підтвердженням є перевищення темпів зростання соціальної допомоги та інших поточних трансфертів населенню над темпами збільшення заробітної плати у 2009 р. (на 14,3 в. п.), 2012 р. (на 0,4 в. п.) та у 2013 р. (на 2 в. п.) (рис. 4).

Рис. 3. Динаміка приросту витратків на соціально-культурну сферу, соціальний захист та соціальне забезпечення населення порівняно з приростом ВВП

Складено за статистичними збірниками “Бюджет України” за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua>; Звітами про виконання зведеного бюджету України за 2009–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://budget.rada.gov.ua>; статистичною інформацією про макроекономічні показники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

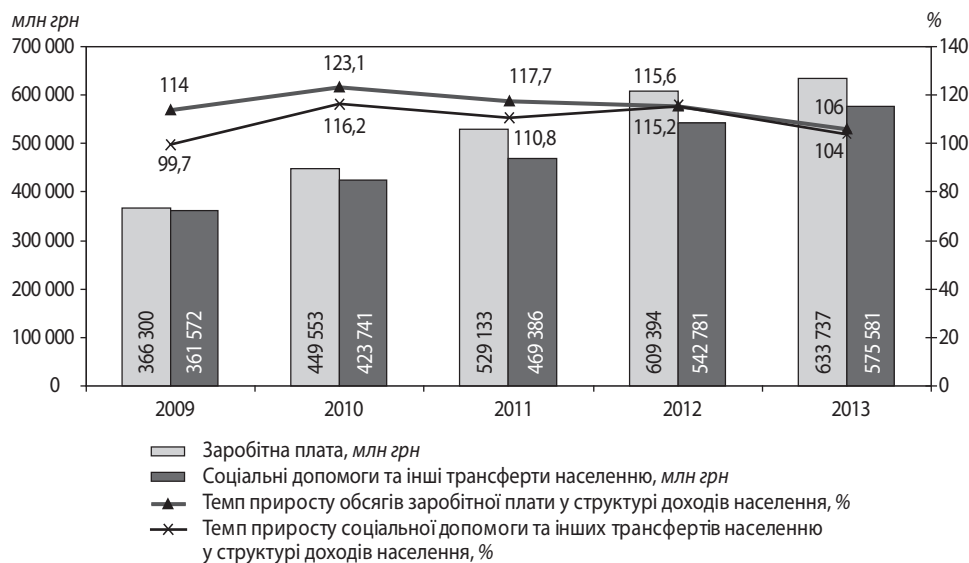

Рис. 4. Динаміка заробітної плати, соціальних допомог та інших трансфертів населенню

Складено за статистичною інформацією про доходи населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Існує потреба в розробленні дієвих механізмів стимулювання пошуку альтернативних джерел фінансування закладів соціальної сфери та заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту населення.

Такими джерелами, наприклад, для сфери освіти можуть стати кошти від ширшого надання додаткових платних послуг, гранти і стипендії, кошти міжнародних організацій. Для медицини особливе значення має система медичного страхування, зокрема державного, яке в Україні ще не впроваджене. У сфері соціального захисту населення можливе стимулювання й забезпечення активної та ініціативної діяльності всіх громадян.

Однією з основних суперечностей соціального й економічного розвитку України є відсутність довгострокової стратегії з чітко визначеними пріоритетами, цілями та ідеологією. Окремі стратегічні документи не містять конкретних проектів, відповідних прогнозів, а також окреслених етапів реалізації, що не дає змоги забезпечити їх цільове спрямування.

Первинним чинником підвищення добробуту населення країни повинні стати механізми та соціальні технології економічного спрямування.

Переоцінюючи ефективність підходів до розв'язання соціальних проблем, які застосовувалися в аналізованій період, слід акцентувати на тому, що у середньостроковій перспективі в центрі суспільного розвитку перебуватиме людина, з її потребами у відповідальних діях з боку державних інститутів, економіки і громадянського суспільства.

З огляду на це, основним завданням державних органів влади стане забезпечення права кожного на працю та гідну винагороду за неї. Окрім того, всі заходи плануватимуться зважаючи на бойові дії та ситуацію, що склалася на сході України та в АР Крим, яка тимчасово окупована Російською Федерацією. Таким чином, у 2015 р. було продовжено режим жорсткої економії коштів та підвищеного рівня соціального захисту учасників АТО та їхніх сімей.

Як наслідок, протягом 2016–2020 рр. зростання мінімальної заробітної плати, ймовірно, здійснюватиметься лише відповідно до величини прожиткового мінімуму для працездатної особи.

За результатами вибіркового опитування членів домогосподарств, які брали участь в обстеженні умов життя стосовно стану їхнього здоров'я, що проводилося наприкінці 2013 р. Державною службою статистики України, тільки 50,4 % населення вважають свій стан здоров'я добрим. Медичну допомогу не змогли за потреби отримати 22,2 % респондентів (основна причина – висока вартість ліків, медичних товарів, обладнання чи послуг).

На систему охорони здоров'я негативно вплинули:

- деструктивні процеси в економіці;
- зниження рівня й погіршення якості життя та соціального стану більшості населення;
- недостатнє фінансування галузі охорони здоров'я, низька частка бюджетних видатків на цю сферу;
- незадовільна екологічна ситуація (забруднення землі, повітря, води та додаткове радіаційне забруднення навколишнього середовища внаслідок аварії на ЧАЕС);
- відсутність державної системи стимулювання здорового способу життя самими робітниками і роботодавцями.

Перелічені та інші фактори визначили складну демографічну ситуацію останніх 20 років у масштабах держави. Насамперед ідеться про зменшення

чисельності населення (“вимираюча нація”) щороку на 180–350 тис. осіб, погіршення стану здоров’я, зниження тривалості якісного життя. Низький і навіть від’ємний приріст населення не є чимось надзвичайним у Європі на початку XXI ст. (зменшення чисельності населення відзначають у Німеччині, Італії, Болгарії, Чехії, Росії, Білорусі, країнах Балтії та ін.), однак стосовно України занепокоєння викликає стрімка депопуляція та її очікувана траєкторія. Таким чином, вона і надалі є визначальною детермінантою демографічного розвитку нашої країни, тобто триває скорочення трудових ресурсів.

Світова демографічна ситуація також характеризується зниженням народжуваності, але в багатьох країнах, на відміну від нашої, це супроводжується зростанням середньої тривалості життя. Нині в Україні вона становить лише 71,37 року, а в чоловіків – 66,34 року. У 2013 р. смертність дорівнювала 14,6 особи на 1000 населення, що нижче показника 2005 р. (16,6). Протягом 2005–2013 рр. середня очікувана тривалість життя чоловіків збільшилася на 4,11 року, жінок – на 2,25 року, проте відставання від країн Західної Європи на сьогодні становить майже 10 років (у чоловіків – 11, у жінок – 7 років).

За роки незалежності України бюджетне фінансування охорони здоров’я хоч і збільшувалося (частка видатків зведеного бюджету у ВВП – із 3,52 % у 2004 р. до 4,23 % у 2013 р.), проте не відповідало потребам галузі. Зазначені показники в Україні залишаються майже удвічі–втричі нижчими порівняно з країнами – членами Європейського Союзу і не належать до соціальних пріоритетів держави, оскільки, за рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), для забезпечення ефективної та кваліфікованої медичної допомоги державні витрати повинні становити 7–10 % ВВП (у країнах Європейського регіону – майже 7,7 %, країнах – членах ЄС – 8,7 %). При цьому близько 60 % виділених на охорону здоров’я коштів припадало на заробітну плату працівникам. Водночас, за оцінками ВООЗ, якщо її питома вага в структурі витрат на охорону здоров’я перевищує 30 %, то це свідчить про відсутність процесу відтворення галузі, тобто про її занепад. Підтвердженням цього є незначна кількість уведених об’єктів охорони здоров’я та їх незадовільне оснащення.

У середньому 70 % смертей у віці до 65 років трапляються в Україні через хронічні захворювання неінфекційного характеру, тобто хвороби, більшість з яких пов’язана зі способом життя людини.

Крім того, однією із основних перепон у підвищенні ефективності використання людського потенціалу є недостатня ув’язка між його окремими складовими, передусім, між системою соціального захисту та трудовим, демографічним та освітньо-професійним потенціалами, економічними важелями розвитку. Це перешкоджає розвитку активних форм впливу на політику соціального захисту, зокрема, зростання значення заробітної плати в зниженні масштабів бідності серед сімей з працюючими в їхньому складі, оптимізація профілактики соціальних ризиків шляхом посилення ролі систем соціального страхування.

Основою державної політики реформування системи охорони здоров’я повинно стати зміцнення фінансової та матеріально-технічної бази через забезпечення належного фінансування охорони здоров’я.

У 2005–2014 рр. були сформовані ознаки розвитку системи освіти в Україні, що визначатимуть її функціонування у XXI ст. Освіта стала багаторівневою та безперервною, що зумовлено інформатизацією суспільства, потребою в постійному оновленні знань, технологій та підвищенні кваліфікації. Проте існувала низка проблем, які гальмували розвиток галузі, зокрема:

- старіння і непродуктивна підготовка педагогічних кадрів;
- недовершена система управління і фінансування освіти;
- брак належної матеріально-технічної бази, яка відповідає сучасним вимогам;
- нерівномірність доступу до якісної освіти;
- недосконалість освітнього законодавства;
- зниження якості освіти, брак ефективної системи контролю за освітньою підготовкою;
- ставлення до освіти як до другорядного сектору, витратної, а не інвестиційної частини державного бюджету.

Внаслідок погіршення демографічної ситуації скорочується мережа загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Незважаючи на постійне збільшення видатків на освіту як у абсолютному виразі, так і у відсотках до ВВП (з 5,3 % у 2004 р. до 7,3 % у 2013 р.), ці показники не задовольняють потреби вітчизняної освіти у фінансових ресурсах.

Порівняно з видатками на освіту в інших країнах, на перший погляд, може скластися враження про досить високий рівень фінансування освітньої галузі. Зокрема, видатки на освіту як частка у ВВП становлять: в Україні – 7,3 %, Данії – 8, Норвегії – 6,37, США – 7,34, Чехії – 4,61, Словаччині – 3,79 %. Однак обсяг ВВП, що припадає на одну особу, дорівнює в Данії 42 300 євро, Норвегії – 63 800, Чехії – 13 100, Словаччині – 12 100, а в Україні – тільки 2174 євро. Саме тому, порівнюючи видатки на освіту у відсотках до ВВП, на нашу думку, необхідно враховувати обсяг ВВП на одну особу. Очевидно, що коштів на освіту виділяється недостатньо, у зв'язку з чим погіршується якість освітніх послуг і зменшується їх доступність для малозабезпечених верств населення. У 2014 р. ситуація у сфері освіти, особливо щодо забезпечення принципів доступності й наявності, ускладнилася внаслідок проведення АТО на сході України.

За розподілом фінансових ресурсів у розвинутих країнах у людський капітал (освіту, науку, медицину) вкладалося близько 70 % усіх коштів, тоді як у фізичний капітал – 30 %.

Також спостерігається значна диференціація цього показника й у розрізі регіонів України. Найменший відсоток охоплення дітей дошкільними навчальними закладами – у західних областях України (Івано-Франківській – 39 %, Львівській – 48, Волинській та Тернопільській – 52, Закарпатській – 56 %), найбільший – у Донецькій – 73 %, Сумській, Херсонській, Полтавській – 72, Черкаській – 71, Миколаївській областях – 70 %.

Розвиток освіти в Україні має здійснюватися шляхом:

- реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.;
- удосконалення законодавства у сфері освіти;
- розроблення Концепції і проекту Національної стандартної класифікації освіти (як Національного класифікатора України);

- побудови ефективної системи національного виховання, розвитку й соціалізації дітей та молоді;
- забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя;
- зміни механізму фінансування освітніх закладів, фінансованих за рахунок місцевих бюджетів, через запровадження освітньої субвенції та субвенції на підготовку робітничих кадрів із державного бюджету місцевим бюджетам та ін.

В Україні протягом 2009–2013 рр. основну роль у забезпеченні перерозподілу доходів, як і раніше, відігравав бюджет. При цьому постійно посилювалося навантаження на підприємців внаслідок підвищення рівня мінімальної заробітної плати у відриві від зростання продуктивності праці.

З усіх видів інвестицій у людський капітал найважливішими на теперішньому етапі розвитку країни є вкладення в охорону здоров'я, загальну та фахову освіту (включаючи постійне професійне навчання на виробництві), науку.

Стан здоров'я населення України великою мірою залежить від значної поширеності хронічних хвороб та соціально небезпечних захворювань. Високими залишаються рівні інвалідності та смертності при короткій тривалості життя. На здоров'я і відтворення населення негативно впливають соціальні фактори: низький рівень життя, що призводить до нестачі у переважній більшості населення коштів для нормального, здорового існування, забруднення довкілля, незадовільні умови праці, малорухливий спосіб життя, зловживання алкоголем, тютюнопаління тощо.

На сьогодні на ринку праці склалася низка диспропорцій, зокрема між потребою та підготовкою спеціалістів із вищою освітою, що вимагає змін у системі освітніх послуг. Необхідно розробити Національну стратегію розвитку людського капіталу України до 2020 року з урахуванням світових тенденцій інвестування в людський капітал. Для виконання цієї Стратегії слід визначити першочергові заходи нормативно-правового, організаційно-правового, фінансового, інституційного, організаційного, інформаційного спрямування. З огляду на комплексний та міждисциплінарний характер цієї Стратегії, координацію її підготовки може очолити Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Високорозвинуті країни щоразу більше інвестують в освіту, оскільки вона забезпечує формування не лише інтелектуального, а й гуманітарного потенціалу нації. Останній визначається рівнем психічного та фізичного здоров'я нації, її соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального розвитку, психологічної єдності, гуманітарної активності. Саме цей потенціал уможливує існування багатого та успішного суспільства. Реалізація зазначених заходів забезпечить підвищення якості вітчизняної освіти, впровадження інновацій відповідно до світових стандартів, що сприятиме відчутним позитивним змінам у соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки, культури, духовності.

Список використаних джерел

1. *Маркс К.* Капітал / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. II. – М., 1983. – С. 75, 77.
2. *Блауг М.* Джон Стюарт Милль / М. Блауг // *Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect.* – М. : Дело, 1994. – С. 164–206.

3. *Петті У.* Трактат про податки і збори / У. Петті // Антологія економічної класики : в 2 т. – М. : МП “Економ”, 1993.
4. *Смит А.* Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. з англ. – М. : Соцэкиз, 1962. – 684 с.
5. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли капитализма и цена конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
6. *Гольда А. В.* Мотиваційний механізм підвищення ефективності використання трудового потенціалу / А. В. Гольда // Дисертація, ілюстративний матеріал. – К. : 2007. – С. 6.
7. *Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія : у 3 т. / Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ, ДННУ “Акад. фін. управління” ; за ред. Т. І. Єфименко. – К., 2010. – Т. 3. – 2010. – 576 с.*
8. *Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами: у 3 т. / за заг. ред. Т. І. Єфименко ; ДННУ “Акад. фін. управління” – К., 2012. – Т. 3. – 958 с.*
9. *Методологічні та прикладні аспекти праці та соціальної політики : монографія / за ред. Т. М. Кир’ян. – К., 2008. – 384 с.*
10. *Кіреєва О. Б.* Соціальне підприємництво як інструмент соціальної політики / О. Б. Кіреєва // Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 3 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dbuara.dp.ua/zbirnik/.../11kobdsp.
11. *Лібанова Е.* Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 329 с.
12. *Соціальна захищеність населення України / О. Ф. Новікова, О. Г. Осауленко, І. В. Калачова та ін. – Донецьк ; К. : ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. – С. 286.*
13. *Радіонов Ю. Д.* Проблема ефективності використання бюджетних коштів / Ю. Д. Радіонов // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 47–55.
14. *ПРООН: Доклад о человеческом развитии 2014. Обеспечение устойчивого прогресса человечества: уменьшение уязвимости и формирование жизнестойкости / Режим доступу: un.org.ru/development/hdr/.*